

Är det modernare idag än igår? Om åldern på lantbrukets byggnader

Ulrich Lange

I min förra artikel (RIG 2007:3) presenterade jag ett antal rikstäckande kunskapsunderlag som behandlade landsbygdsbebyggelse utifrån dess tillkomsthistoria.¹ Det rörde sig om stora projekt som hade sammanfört detaljerad kunskap om snart sagt alla byggnader på landsbygden alltifrån 1930-talet till idag. Gemensamt för dem är att de stelnade, samtidigt som de genomfördes, och blev till en bild av förhållandet vid en viss tidpunkt. Inget av innehållet i projekten, möjligen med undantag för det idag verksamma *Bebyggelseregistret*, har kunnat leva vidare i ett föränderligt samhälle. Däremot har det blivit ett användbart källmaterial inom kulturmiljövård, byggnads- och bebyggelsehistoria.

I den här artikeln vill jag ge exempel på hur dessa källor kan användas som historiskt källmaterial. Underlagen har använts för att undersöka byggnaders ålder i ett tjugotal socknar vid tre tillfällen under 1900-talet. Undersökningen har genomförts med utgångspunkt i bokverken *Svenska Gods och Gårdar* och *Sveriges bebyggelse* samt i Riksantikvarieämbetets *LiM-byggnadsinventering*, och är begränsad till en byggnadstyp, ladugården. Med en sådan avses den byggnad där nötkreaturen står under stallningsperioden. Ladugården är en av de mest intressanta av den traditionella gårdens byggnader, inte minst då den kan studeras i många perspektiv, till exempel teknik, mentalitet och arbetsfördelning mellan kvinnor och män.

Det första tidsskiktet i undersökningen visar förhållandena kring år 1939 – tiden för andra världskrigets utbrott. Det andra skiktet visar förhållanden vid 1950-talets mitt – tiden då den stora jordbruksnedläggningen kommit igång på allvar. Det tredje skiktet visar förhållandena i början av 1990-talet – en tid då jordbruket avsågs frikopplas från den gällande regleringspolitiken.

För odlingslandskapets del brukar man mena att den expansiva omvälvningen var en utdragen process som inleddes med den så kallade agrara revolutionen. För bebyggelsens vidkommande kom ett omfattande nybyggande till stånd vid tiden för skiftena under 1800-talet och det fortsatte med stark intensitet ända fram till 1930-talet. Genom den nya jordbrukspolitikens fastställande 1947 började däremot en omfattande jordbruksnedläggning och nybyggandet skedde mer koncentrerat och i en mindre omfattning.

För att kunna följa bebyggelseförändringarna har den så kallade LiM-inventeringen (1992) bestämt vilka geografiska områden som ska undersökas. I denna ingår 20 församlingar som alla finns representerade i *Svenska Gods och Gårdar* (1939). En jämförelse har således kunnat göras 50 år tillbaka i tiden. Däremot finns inte alla representerade i *Sveriges bebyggelse* (1955).

Metoden

För att genomföra undersökningen har samt-

liga ladugårdars byggnadsår registrerats. Därefter har medelåldern beräknats liksom andelen av gamla (mer än 90 år) och nya byggnader (högst tio år). I diagram redovisas avslutningsvis dessa kategorier tillsammans med ytterligare två kategorier, byggnader med en ålder av 11–50 år, respektive byggnader med en ålder av 51–90 år.

Inga dateringar före 1850 har tagits med, dels därför att så gamla ladugårdar är mycket få, dels därför att dateringarna i de flesta fall är osäkra. Alla angivna årtal före 1850 har därför registrerats på detta år. Uppgifter som ”1870-talet” eller ”1890-talet” har registrerats på 1875 och 1895. ”1800-talets senare

del” och ”1800-talets slut” har registrerats på 1880 respektive 1890. För medelvärdena spelar denna generalisering naturligtvis en viss roll, men antalet osäkra dateringar är inte så omfattande att värdena förskjuts i någon större utsträckning. Genom att sätta in fem- och tiotal i periodernas mitt uppkommer heller ingen överrepresentativitet för några decennier.

Alla registrerade ladugårdsbyggnaderna var i drift vid inventeringstillfället.

Ladugårdarna i slutet av 1930-talet

Den första sammanställningen har jag gjort för tiden strax före andra världskrigets utbrott. Tidsskiktet ligger i slutet av den ”klas-

Tabell 1. Referensförsamlingarnas ladugårdar omkring 1940.

Församling	År	Antal	Represen- tativitet %	Byggnadsår/ Medelålder	90 år %	10 år %
Bjälbo	1940	27	67	1892/46	9	4
Burs	1940	46	34	1905/33	7	9
Börstil	1938	191	38	1906/32	6	16
Eldsberga	1939	36	33	1901/37	6	27
Forsa	1940	68	18	1888/50	32	10
Källstorp/Ö.Klagstorp	1936	27	22	1891/47	0	17
Leksand	1940	680	49	1902/36	7	8
Luttra	1941	35	71	1915/23	0	22
Lysvik	1936	35	6	1906/32	0	11
Nysätra	1942	92	13	1915/23	4	23
Näshulta	1938	101	15	1894/44	10	8
Odensvi	1939	51	35	1892/46	0	11
Offerdal	1939	288	55	1905/33	1	19
Rytterne	1940	41	53	1897/41	10	7
Skee	1943	268	53	1911/27	2	23
Stenåsa	1939	31	42	1887/51	16	0
Viby	1939	104	23	1903/35	2	11
Virestad	1942	240	42	1901/37	11	17
Örkelljunga	1937	10	2	-	-	-
Övertorneå	1942	137	23	1911/27	2	17
Totalt		2508	35	1900/37	6	14

Kommentar: Tabellen skall läsas på följande sätt: Boken om Bjälbo publicerades 1940. I den finns uppgifter om 27 ladugårdar. Dessa representerar 67 % av samtliga ladugårdar i socknen vid denna tid. De representativa ladugårdarna var i medeltal byggda 1892 och var således 46 år gamla. 9 % av ladugårdarna var äldre än 90 år och 4 % var högst tio år. Inga beräkningar har gjorts i Örkelljunga på grund av den låga representativiteten. Källa: *Svenska gods och gårdar*.

siska bondeepoken”, präglad av den levande landsbygd som förmedlats till efterkrigstidens generationer i form av skolplanscher, barnböcker och inte minst familjefilmer om allt som hörde till det glada livet på bondgårdarna. Att slutet nalkades för denna tid, då havren växte sig mogen på alla gårdar, karlarna slog med lien och kvinnfolket räfsade, hässjor och skylar bar den torkande skörden, hästarna drog redskapen, ladugårdarna var fyllda med kor som mjölkades för hand och då tuppen gol från dyngstackens topp och väckte grisar och katter, visste ingen. Ett världskrig låg i vardande och det kom att förlänga förhållandena. Men med freden 1945 kom den nya tiden med strukturrationalisering, nedläggning och avfolkning.

I tabell 1 framgår att ladugårdarna vid andra världskrigets utbrott till 14 % bestod av nybyggda och till 6 % av mycket gamla byggnader. Tabellen visar också att ladugårdarnas ålder i medeltal var 37 år. Åldern avvek i några socknar från medelvärdet. Ladugårdarna i Bjälbo på Östgötaslätten, Forsa i Hälsingland, Källstorp och Östra Klagstorp på Söderslätt i Skåne, Odensvi i Småland och Stenåsa på Öland var i medeltal tio år äldre än riksgenomsnittet. I Luttra i Västergötland, Nysätra i Västerbotten, Skee i Bohuslän och Övertorneå i Norrbotten var ladugårdarna däremot mer än tio år yngre än riksgenomsnittet.

Kan man av detta dra slutsatser, till exempel att kreatursskötseln i allmänhet hade en relativt ålderdomligare prägel i norra Hälsingland, på Söderslätt och på södra Öland än vad fallet var till exempel i övre Norrland omkring 1940? Eller hade mjölkproduktionen mindre betydelse på Västgötaslätten än i Övertorneå? Kan man dra slutsatsen att en påfallande modern ladugårdsbebyggelse vid samma tid fanns i trakter som Falbygden, Bohuslän, i norra Uppland samt i hela norra Sverige, Hälsingland undantaget? Eller enklare uttryckt: Speglar ladugårdarnas ålder vid en viss tidpunkt hur modern kreatursskötseln var

på platsen och hur viktig den var för traktens ekonomi? Metoden att sammanställa uppgifterna kan ge en fingervisning härom. Frågorna är medvetet litet provocerande, men avsikten är att visa att sammanställningar som denna mycket väl kan och bör knytas till ekonomiska och samhälleliga förhållanden.

Ladugårdarna i början av 1950-talet

Den andra sammanställningen behandlar situationen under 1950-talet. Uppgifterna är färre och bygger på bokverket *Sveriges bebyggelse*. Delar av Sverige är dåligt redovisade och för att på något sätt få Norrland representerat har Nysätra ersatts av Selånger och Virestad i Småland har ersatts av intilliggande Vislanda. Dessa har likheter i omfattning, företag och naturtyper med de socknar de får representera.

Uppgifterna i *Sveriges bebyggelse* samlades in i en brytningstid. Skiktet 1955 bör därför kunna spegla den snabba nedläggningen av gårdar under denna tid. Fortfarande var dragkraften till stor del knuten till hästar och mjölkningen var ännu ett handarbete på många mindre gårdar, men samtidigt präglades jordbruket av stora förändringar i såväl driftsformer som mekanisering.

1947 års jordbrukspolitik hade delat in alla landets gårdar i fyra kategorier med avseende på storlek: *ofullständiga jordbruk* (mindre än 10 ha), *basjordbruk* (10–20 ha), *normjordbruk* (20–30 ha) och *övriga* (mer än 30 ha). De ofullständiga jordbruken skulle så snart som möjligt läggas ned och jorden överföras till andra gårdar varpå fler basjordbruk kunde bildas. För Norrlands vidkommande fanns undantag. Här bidrog staten med både speciell prissättning och stöd för bildande av större gårdar, så kallade KR-jordbruk (koncentrerad rationalisering) och senare SR-jordbruk (särskild rationalisering).

De nya lantbruksnämndernas viktigaste verksamhet blev den så kallade *yttre rationaliseringen* som skulle omstrukturera

jordägandet och jordbrukandet till färre men större enheter. Nya instrument gav lantbrukarnämnden möjlighet att få bort ofullständiga jordbruk. Jordförvärvslagen kom att användas som regleringsinstrument så att bara de som av staten ansågs lämpliga som jordbrukare kom i besittning av jorden genom en så kallad förvärvsprövning. Staten hade förköpsrätt till jord, liksom expropriationsrätt, och med en aktiv inköps- och försäljningspolitik kunde förändringarna styras på önskvärt sätt (Flygare, I. A. & Isacson M. 2003).

I jämförelse med de generella slutsatserna för 1939 märks några tydliga skillnader. Byggnadernas medelålder hade 1955 ökat med nästan tio år, från 37 till 46. Andelen nybyggda ladugårdar hade samtidigt minskat, från 14 % till 6 % samtidigt som andelen riktigt gamla ladugårdar hade ökat, från 6 till 11 %. Sammanställningen visar otvetydigt på ett händelseförlopp som kan kopplas till 1947 års jordbrukspolitik och dess effekter i form av färre men större gårdar. Moderniseringen inbegrep dock inget omfattande nybyggande.

Ladugårdarna i början av 1990-talet

År 1990 tillkom ett nytt jordbrukspolitiskt beslut, den så kallade nya livsmedelspolitiken (prop. 1989/90:146 rskr.327). Den syftade

tvärt emot 1947 års politik till total avreglering och anpassning till världsmarknaden inom en femårsperiod. Istället för att staten skulle styra näringen mot bestämda mål skulle näringen själv anpassa sig och rätta in sig på en företagsekonomiskt riktig nivå. Enligt beslutet skulle 500 000 hektar åkermark ställas om till något annat. Mjölproduktionen skulle minska genom 50 000–100 000 färre mjölkkor.

Avregleringen förväntades få enorma följder för kulturlandskapet och regeringen uppdrog åt Naturvårdsverket att, i samråd med Jordbruksverket och Riksantikvarieämbetet, följa och utvärdera effekterna av densamma. Bland de värden som omfattades av miljömålen i beslutet, som nu skulle följas, fanns landskapets kulturvärden till vilka bebyggelsen räknades. Mängder med byggnader antogs komma att förlora sin funktion och för att kunna följa denna negativa utveckling tillkom den så kallade LiM-byggnadsinventeringen. Med den för handen tänktes kulturmiljövärden kunna signalera fara till regering och riksdag i framtiden, om händelseförloppet tenderade få alltför stora konsekvenser för landskapet.

Genom att Sverige redan ett par år senare sökte inträde i den Europeiska Unionen

Tabell 2. Referensförsamlingarnas ladugårdar 1955.

Församling	År	Antal	Represen- tativitet %	Byggnadsår/ Medelålder	90 år %	10 år %
Börstil	1955	385	77	1910/45	5	6
Luttra	1955	43	88	1912/43	12	5
Lysvik	1960	408	100	1924/36	2	6
Nysätra (Selånger)	1949	157		1912/37	6	10
Näshulta	1949	95	90	1895/54	12	2
Odensvi	1957	92	64	1895/62	16	3
Stenåsa	1959	43	59	1921/38	19	11
Viby	1960	246	54	1902/58	13	1
Virestad (Vislanda)	1966	130		1912/43	13	9
Totalt/medeltal		1328		1909/46	11	6

För läsanvisning, se tabell 1. Källa: *Sveriges bebyggelse*.

och förband sig att ingå i dess gemensamma jordbrukspolitik, CAP (Common Agricultural Policy) blev det inte mycket kvar av ett marknadsanpassat jordbruk. Istället återkom subventioner och regelverk på ett nytt sätt.

I undersökningen har LiM-inventeringen använts på samma sätt som för bokverken och således har motsvarande sammanställningar, tabeller och diagram kunnat konstrueras.

I jämförelse med de tidigare sammanställningarna visar tabellen att den trend mot äldre byggnader som åskådliggjordes i tabellen för 1955 hade fortsatt. Få ladugårdar hade byggts och den samlade bebyggelsen hade således blivit äldre för varje år. Medelåldern på ladugårdarna var nu hela 74 år. Andelen nybyggda ladugårdar var bara någon enstaka procent medan andelen riktigt gamla ladugårdar

var 32 %. 1947 års jordbrukspolitik hade inneburit ett konserverande eller begränsande handlingsätt beträffande jordbruksnäringens bebyggelsemiljö. Ett ständigt ”lappa och laga” hade 1992 resulterat i att en stor andel använda ladugårdsbyggnader framstod som kolossalt ålderdomlig.

Ladugårdarna idag

Det har nu gått drygt 15 år sedan LiM-inventeringen genomfördes och även den är historia. Den visade att medelåldern på ladugårdarna hade ökat mellan 1939 och 1992 med nästan 40 år, att de nybyggdas antal hade minskat från 14 % till 1 % och de riktigt gamla hade ökat från 6 % till 32 %. Ett rimligt antagande är nog att byggnadernas medelålder har ökat ytterligare efter 1992 och att den också kom-

Tabell 3. Referensförsamlingarnas ladugårdar 1992.

<i>Församling</i>	<i>År</i>	<i>Antal</i>	<i>Represen- tativitet %</i>	<i>Byggnadsår/ Medelålder</i>	<i>90 år %</i>	<i>10 år %</i>
Bjälbo	1992	35	100	1904/88	63	0
Burs	1992	46	100	1916/76	26	0
Börstil	1992	37	100	1925/67	16	0
Eldsberga	1992	32	100	1923/69	25	0
Forsa	1992	72	100	1916/76	39	0
Källstorp/Ö.Klagstorp	1992	43	100	1898/100	60	0
Leksand	1992	77	100	1916/76	35	3
Luttra	1992	24	100	1925/67	8	0
Lysvik	1992	100	100	1929/63	5	0
Nysätra	1992	116	100	1940/52	6	3
Näshulta	1992	39	100	1897/95	67	3
Odensvi	1992	43	100	1897/95	70	2
Offerdal	1992	128	100	1916/76	34	3
Rytterne	1992	28	100	1908/84	25	0
Skee	1992	129	100	1933/59	12	2
Stenåsa	1992	41	100	1920/72	27	2
Viby	1992	76	100	1911/79	42	4
Virestad	1992	100	100	1922/70	26	4
Örkelljunga	1992	109	100	1919/73	30	3
Övertorneå	1992	69	100	1935/57	17	1
Totalt		1 344	100	1918/74	32	1

Källa: LiM-inventeringen.

Diagram 1.
Ladugårdarnas ålder 1939

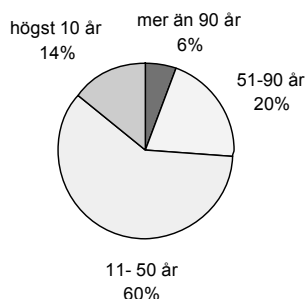

Diagram 2.
Ladugårdarnas ålder 1955

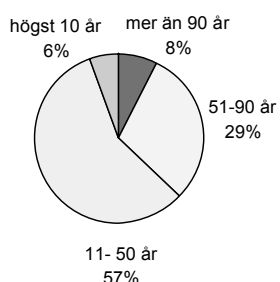
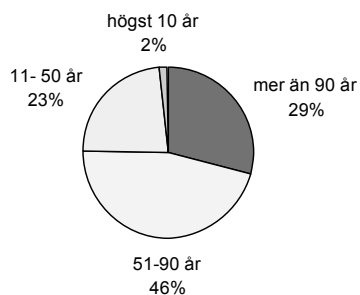

Diagram 3.
Ladugårdarnas ålder 1990

mer att göra så framdeles. Medelåldern kan bara minska genom att gamla byggnader som är i bruk rivs och ersätts med nya, men så ser knappast framtidsbilden ut. Det hela ger istället ett intryck av ett slags historiskt bokslut.

Att jämföra uppgifter om sammanlagt drygt 4 000 ladugårdsbyggnader i landet vid tre tillfällen under 1900-talet ger en tydlig bild av en näring i stark förändring. De allt färre nya och de allt fler gamla byggnaderna bidrar till att bebyggelsen i landskapet i ökande utsträckning speglar ett jordbruk som inte längre bedrivs. Med andra ord speglar dagens lantbruksbebyggelse gårdagens jordbruk. De tre diagrammen ger en kanske skrämmande bild av bebyggelsens karaktär idag, inte minst med tanke på de obefintliga möjligheterna till omfattande bevarande av byggnader som historiska betydelsebärare i odlingslandskapet.

Diagrammen ger närmast en övertydlig fingervisning om kulturmiljövårdens och byggnadsvårdens framtida arbetssituation. Arbetssuppgifter och kostnader tycks kunna anta en näst intill övermänsklig omfattning i det fall samhället avser att satsa på vård och bevarande av äldre byggnader på landsbygden.

Sverige modernast 1939

Kanske kan man säga att inte någon gång under 1900-talet har det funnits så många moderna ladugårdar som fallet var för 70 år sedan. Det är ingen överdrift att påstå att Sverige i detta avseende aldrig har varit så modernt som det var 1939. En konsekvens av ett sådant uttalande är, att aldrig har det heller varit så omodernt som det är idag. Avslutningsvis kan man fråga sig om detta också gäller för andra byggnader inom andra näringar eller verksamheter.

Idag byggs det som aldrig förr, tror vi åtminstone och tänker på storstädernas Norra älvstrand, Turning Torso och Hammarby sjöstad. Men mycket åldras också. Bostäderna från rekordårens miljonprogram är numera generellt sett äldre än vad ladugårdarna ge-

nomsnittligt var i slutet av 1930-talet. Kanske lever vi inte i alla avseenden i den modernaste av alla tider. Möjligen kan man istället vända på perspektiven och fundera på om vi i själva verket lever i en tid där vi i Sverige aldrig tidigare i historien haft att förvalta så många gamla byggnader som idag.

Jag har med den här artikeln givit ett exempel på hur de storskaliga källmaterialen *Svenska gods och gårdar*, *Sveriges bebyggelse* och *LiM-inventeringen* kan användas för att göra utsagor om förhållandena på landsbygden vid olika tidpunkter. Det har bara handlat om en byggnadstyp och en variabel, ladugården och dess ålder. Artikeln har visat prov på sammanställning av ett stort antal jämförbara enheter, i det här fallet antal och årtal, och utgör ett helt igenom kvantitativt arbets sätt. Jag har velat peka på hur ett sådant arbete kan leda till kvalitativa infallsvinklar på byggandets intensitet i tid och rum, på olika bygders skilda utveckling och inte minst på begreppet modernitet.

Källmaterialet i sig, i synnerhet bokverken *Svenska gods och gårdar* och *Sveriges bebyggelse*, rymmer förutom ett enormt kvantitativt stoff också mycket kvalitativt sådant, vilket framgått av min förra artikel i RIG 2007:3. Innehållet kan var för sig, och tillsammans, nyttjas för att göra storskaliga sammanställningar också om mycket annat. För den agrara bebyggelsens vidkommande går det att med den metod som jag har använt att göra liknande beräkningar och sammanställningar om byggnadernas antal, funktioner och byggnadsmaterial. Källmaterialet är dock användbart också i vidare sammanhang, till exempel för undersökningar om jordbruksdrift, arealer, djurslag, dragare och antal djur. Den metod som jag har använt torde således kunna användas även på andra byggnadstyper för att ställa motsvarande och andra slags frågor.

Det var emellertid inte alla människor på landsbygden som var lantbrukare, vare sig på 1950-talet, 1930-talet eller tidigare. Om deras

liv finns också konkreta uppgifter att hämta ur bokverken, bland annat alla husägares yrken. Metoden är därför också användbar för att studera vad landsbygdsborna levde av i konkret bemärkelse under stora delar av 1900-talet.

Ulrich Lange, fil. dr, universitetslektor
Institutionen för kulturvård, Göteborg

Noter

- 1 Projekten var Svenska Gods och Gårdar och Sveriges bebyggelse samt i Riksantikvarieämbetets LiM-byggnadsinventering och Bebyggelseregistret.

Källor

Arkiv

Riksantikvarieämbetet, Stockholm. LiM-byggnadsinventering.

Offentligt tryck

Prop. 1989/90:146, rskr. 327

Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binäringar. Stockholm 1958.

Sveriges offentliga statistik, Jordbruk med binäringar. Stockholm 1941.

Internet

http://www.bebyggelseregistret.raa.se/webbhus2/welcome_public.asp (2007 08 21)

Litteratur

Ahlén, Berit 1998: *Uddevalla som bok- och tidningsstad – människorna bakom. En dokumentation över bokbindare, bokhandlare, tidningsägare och boktryckare i Uddevalla från 1600-talet till nutid*. Uddevalla: Mediaprint.

Förändringar i jordbrukets byggnadsbestånd. Sammanställning av 1996 års byggnadsundersökning. 1997. Riksantikvarieämbetet.

Flygare, Irene & Isacson, Mats 2003: *Jordbruket i välfärdssamhället 1945–2000. Det svenska jordbrukets historia*, band 5. Stockholm: Natur och Kultur.

Jordbrukets byggnader Kulturvården i landskapet. 1993. Riksantikvarieämbetet.

Kulturmiljövårdens bebyggelseregister. Inventeringshandbok. 1998. Stockholm: Riksantikvarieämbetet.

LiM-projektets slutrapport. Utvärdering av livsmedelspolitikens miljöeffekter. 1997. Stockholm: Naturvårdsverket, Jordbruksverket, Riksantikvareämbetet.

Lindström, Catarina & Rentzhog, Sten 1987: *Byggnads-traditioner på den svenska landsbygden.* Stockholm:

Riksantikvarieämbetet.

Svenska god och gårdar. 1935–1949. 46 volymer. Uddavalla: Svenska gods och gårdar.

Sveriges bebyggelse. 1946–1966. 52 volymer. Uddavalla: Hermes.

SUMMARY

Is it more modern today than yesterday?

Buildings and Modernization of the Swedish Countryside

By using information from the two book series *Svenska gods och gårdar* and *Sveriges bebyggelse*, together with the database (LiM) from the National Heritage Board it has been possible to reconstruct how old farm barns were in Sweden at three historical points during the 20th century. The first point in time is just before the Second World War representing the end of the era of traditional farming, the second point occurs in the mid 50s when the modernizing was going on, and the last point is around 1990, representing our time today, the most modern time of all, as we might think.

The starting point is the database of information about farm buildings in 20 parishes all over Sweden around 1990. The same information has been collected from the book series. I have registered the year of construction. The main question has been if it is possible to see

when the total mass of this building was in average most modern.

The result is that just before the Second World War, the average age of a barn was about 37 years. The recently built barns, up to ten years old, were 14 % and the oldest ones, over 90 years, were 7 %. In 1955 the average age of barns had increased to 46 years, the recent buildings were reduced to 8 % and the old ones had increased to 10 %. Around 1990 the average age of barns was 74 years, the recent buildings were down to 1 % and the 90 years old buildings had increased to 31 %.

On the one hand, we have today a more modern farming situation than ever before, but, on the other hand, we also have more old redundant buildings than ever. In that respect you might say that we are living in a more ancient environment than ever.